

УДК 821.161.3:82-31"197"

UDC 821.161.3:82-31"197"

**МАСТАЦКАЯ СТРАТЭГІЯ
ЎВАСАБЛЕННЯ ГЕРОЯ
Ў БЕЛАРУСКІМ РАМАНЕ
1970-х гадоў**

**ART STRATEGIES
OF CHARACTER REFLECTION
IN BELARUSIAN NOVELS
OF THE 1970S**

Г. В. Навасельцава,
*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры літаратуры
ВДУ імя П. М. Машэрава*

H. Navaseltsava,
*PhD in Philology, Associate Professor
of the Department of Literature,
VSU named after P. Masherov*

Паступіў у рэдакцыю 23.04.18.

Received on 23.04.18.

Раман «Мсціжы» Івана Пташнікава працягвае эстэтычную традыцыю лірычнай прозы ў беларускай літаратуры, раман «Вазьму твой боль» Івана Шамякіна выяўляе тэндэнцыю да лірызацыі твора з эпічнай асновай. Майстры слова звярнуліся да кантрастыўнага супастаўлення сучаснага ім мірнага жыцця і мінулага, якое прыпадае на ваенны час. Ускладненне праблематыкі ілюструе ўскладненне рамана як на ўзроўні сюжэтнай арганізацыі, так і хранатапічных каардынат, паглыбляе і філасофскую канцэпцыю. Пры гэтым кожны з пісьменнікаў выбірае спецыфічную стратэгію паказу галоўнага героя, непаўторна рэпрэзентуе аўтарскую прысутнасць у рамане.

Ключавыя словы: раман, галоўны герой, аўтарская прысутнасць, Іван Пташнікаў, Іван Шамякін.

The novel "Mstizh" by Ivan Ptashnikov continues the aesthetic tradition of lyrical prose in Belarusian literature, the novel "I'll take your pain" by Ivan Shemyakin shows a tendency to lyrization of the work with epic basis. The masters of writing turned to contrastive comparison of contemporary peace and of the war past. The increasing complexity of issues illustrates the novel as a complication at the level of plot organization and chronotypical coordinates, it deepens philosophical concept too. Thus each of the writers selects a particular strategy of showing the main character and expresses the author's presence in the novel.

Keywords: novel, the main character, author's presence, Ivan Ptashnikov, Ivan Shemyakin.

У беларускім рамане 1970-х гадоў актуалізуецца эстэтычная тэндэнцыя так звананага суб'ектыўнага ўзнаўлення рэчаіснасці – найперш праз успрыманне акаляючага свету героем, што прадвызначае мастацкую распрацоўку стратэгіі ўвасаблення героя, выяўлення аўтарскай прысутнасці ў творы. Увага да асобы на ідэйна-мастацкім узроўні абумоўлівае зварот найперш да маральна-этычнай праблематыкі, узмацненне філасофскай канцэпцыі рамана, які перажывае працэс лірызацыі змястоўнай формы. Працягваецца колькасна нешматлікая ў беларускай прозе традыцыя лірычнага рамана, якая заяўлена такімі вядомымі прыкладамі, як «Птушкі і гнёзды» Янкі Брыля, «Нельга забыць» Уладзіміра Караткевіча.

Як вядома, канцэптэуальнасць рамана не можа быць у поўнай меры рэалізавана без апоры на эпічнасць. Разам з тым, раман актыўна ўзаемадзейнічае з драмай і лірыкай, паводле сваёй прыроды ён рухомы і дынамічны. Гэты жанр здольны спалучаць зменлівасць і ўстойлівасць вызначальных прыкмет, вылучаецца паводле слухнага азначэння М. Бах-

ціна, павышанай мастацкай увагай да актуальных тэм. У савецкім літаратуразнаўстве гуртоўна распрацоўваліся найперш раман падзей і раман характараў, хоць тэорыя рамана, дзе страчана дыялектычнае адзінства праблемы героя і падзеі, не безпадстаўна крытыкавалася. Як доказна пераконвае Л. Р. Якіменка, тыпалагічны падзел на раман-падзей і раман-характараў можа быць прыняты толькі з шэрагам істотных удакладненняў [1]. Даследчык вылучае шматгеройны раман, у аснове сюжэта якога – гісторыя групы людзей, звязаных сацыяльна-грамадскімі сувязямі. Больш сучасным варыянтам гэтай мастацкай формы выступае раман у навелах. У адрозненне ад шматгеройнага рамана так званы раман лёсу раскрывае гісторыю жыцця адной асобы. Раман павінен аб'ектыўна паказаць усю складанасць прамых і адваротных узаемаадносін характару і абставін, акрэслівае прызначэнне жанру П. К. Дзюбайла і вылучае дзве эстэтычныя тэндэнцыі ў беларускай раманыстыцы 70-х гадоў ХХ ст. Гэта раман аб'ектыўна-аналітычны і раман «з выразна суб'ектыўным,

філасофскім пачаткам». Пры гэтым навукоўца прызнае, што сапраўдныя творы найчасцей з'яўляліся на перакрываванні розных мастацкіх тэндэнцый [2]. Думаецца, безумоўна слушна ацэньваў раман Кузьмы Чорнага А. М. Адамовіч, які падкрэсліваў значнасць творчай спадчыны пісьменніка для станаўлення жанру: «Раман зрабіўся <...> жанрам, дзе не проста хроніка, а характары, буйныя, глыбока раскрытыя характары, з'яўляюцца асновай сюжэта» [3, с. 165]. Адметныя прыклады ўвасаблення характараў у працэсе раскрыцця канфлікту ілюструюць Іван Пташнікаў і Іван Шамякін, кожны з якіх выбірае стратэгію паказу галоўнага героя, непаўторна выяўляе аўтарскую прысутнасць.

Яскравы ўзор лірычнага беларускага рамана прадстаўлены ў творчасці Івана Пташнікава, які відавочна працягваў традыцыю, распачатаю Янкам Брылём, звярнуўся да стварэння аднагеройнага твора. У рамане «Мсціжы» (1970) аўтар па-мастацку ўзнаўляе жыццё сучаснай яму вёскі, пры гэтым сучаснасць раскрываецца ў непарыўных сувязях з мінулым, што абумоўлена заяўленай праблематыкай. Творца на ўзроўні філасофскай канцэпцыі асэнсоўвае павязь чалавека з роднай зямлёй, малой радзімай, якая стваралася на працягу значнага гістарычнага перыяду, выступала паказальным жыццёвым арыенцірам, а ў апошні час стала нетрывалай. У прыватнасці, слушна зазначае Т. Грамадчанка, што Іван Пташнікаў «паказвае, якое значэнне набывае такая прывязанасць у новых грамадскіх умовах. <...> Сацыяльна мала актыўны (за што адразу пасля з'яўлення рамана папракалі пісьменніка многія рэцэнзенты), негаваркі, засяроджаны на сваім горы, Андрэй Вялічка дапамагае зразумець, чаму вяскоўцы кінуліся ў горад, ехалі на цаліну, на так званы будоўлі веку» [4, с. 7]. Як вядома, крытыка ў свой час адзначала грамадсацыяльную беднасць твора, пры гэтым па-за ўвагай заставалася яго іншасказальная шматзначнасць, глыбокая філасофская канцэпцыя, што раскрывае мастацкія мажлівасці лірычнага рамана.

Дамінантным эстэтычным прынцыпам выступае суб'ектыўнае ўзнаўленне рэчаіснасці, яе інтэрпрэтацыя галоўным героем, які з'яўляецца выразнікам аўтарскай пазіцыі. Андрэй Вялічка паказаны ў драматычнай жыццёвай сітуацыі, з-за якой абвастраецца яго ўспрыманне навакольнага свету, узрастае патрабавальнасць да маральна-этычнага складніку чалавечай дзейнасці, у выніку актуалізуецца ўнутраны канфлікт, які ў поле свайго прыцяг-

нення ўключае шэраг персанажаў. Духоўны свет героя шмат у чым ілюструецца праз ваенныя ўспаміны і адносіны да прыроды. Напрыклад, нават такі небяспечны звер, як воўк, выклікае ў Вялічкі замілаванне. Ваенныя ўспаміны раскрываюцца як «сюжэт у сюжэце» і выконваюць у рамане важную сэнсаўтаральную ролю. Андрэй Вялічка, які далучыўся да партызанскай барацьбы, прыгадвае баі з карнікамі і раненне, якое адгукаецца герою ўсё жыццё: у плячы засталіся асколкі ад міны. Ваенны і прыродны тэматычныя аспекты ўтвараюць адзіны іншасказальны ўзровень. Ладзіцца аблава на вайкоў, і Вялічку, які прымае актыўны ўдзел у арганізацыі, «здалося, што яшчэ вайна, што ўперадзе за імшарай у Камене немцы, што сам ён выйшаў з зямлянкі і слухае, ці ляцяць самалёты. У такія пагодныя дні, як сёлета, немцы лёталі бамбіць вёскі» [5, с. 442]. Сучаснасць героя чытач асацыятыўна супастаўляе з мінулым: так, пад час аблавы грукуюць выбухі, таму што ў лесе ўзрываюць карчоўе, у аблаве паспяхова ўдзельнічаюць ваенныя, а сам Вялічка ў лесе сутыкаецца з мядзведзем і думае, што гэта той самы, які ледзьве не задзёр яго вясной. Невыпадкова ў сучасным літаратуразнаўстве падкрэсліваецца адметнасць вобразна-выяўленчых сродкаў у творчай манеры Івана Пташнікава, якія і рэпрэзентуюць іншасказальнае пісьмо: «Вобразы-лейтматывы звязаны з прыроднай сімволікай, яны пастаянна паўтараюцца ў творы, <...> “прадказваюць” пэўныя паваротна-сюжэтныя калізій» [6, с. 228]. Думаецца, аўтар не супадае з асобай героя, выходзіць за межы духоўнага свету персанажа, калі асэнсоўвае знішчэнне жывога як ваенную рэчаіснасць, якая пагражае небяспекай.

Мастацкі псіхалагізм Івана Пташнікава вядзе да раскрыцця не толькі яркай індывідуальнасці, але і адметнага нацыянальнага характара, які разам з тым выступае і сацыяльным тыпам. У творы малюецца спецыфічная раманная сітуацыя, якая дазваляе прасачыць канфлікт галоўнага героя і персанажаў, што ўваходзяць ў яго мікраасяроддзе. Адцяняюць духоўны свет Вялічкі ўзаемаадносіны з Падбярэцкім, які вызнае так званую філасофію маленькага чалавека, і з якім героя звязвае праца ў леспрагасе, а таксама непрыемны сумесны браканьерскі ўчынак, за які прыходзіцца адказваць Андрэю. Аўтар паслядоўна паказвае, што чым бліжэй сыходзіцца Вялічка з Падбярэцкім, тым больш герой не прымае псіхалогію апошняга і яго адносіны да жыцця, і ўрэшце прыходзіць да адкрытага пратэсту. Персанажы кантрасту-

юць не толькі паводле беражлівага і спажывецкага стаўлення да прыроднага асяроддзя, спагадлівых і зняважлівых адносінаў да людзей. Ролю своеасаблівай мастацкай «падсведкі» адыгрывае ваеннае мінулае, якое ў Падбярэцкага амаль што ганебнае. Сам герой з жахам успамінае, як аднойчы, хоць і пад прымусам, дапамагаў немцам: ішоў наперадзе з бараной, шукаючы міны, схаваныя партызанамі пры адступленні. «Баранавалок нямецкі», – зняважліва кідае яму Вялічка і выкрывае свайго маральна-этычнага апанента: «Думаеш, усе такія, як ты. Сваім гнілым гужам усіх мераеш» [5, с. 437]. Па-іншаму раскрываюцца маральна-этычныя стасункі з Вулем, якому таксама ўласціва спажывецкая псіхалогія, аднак пры гэтым апошні здольны разумець іншых. Перажыўшы падчас вайны асабістую трагедыю – расстрэл сям’і, пабыўшы ў партызанах, ён падсвядома цягнецца да Вялічкі, адчувае яго духоўную вышэйшасць, а таму імкнецца па-чалавечы падтрымаць.

Ілюструюць рысы нацыянальнага характару беларуса адносіны Вялічкі з Унукам, апошні як чыноўнік «сфарміраваўся ў сваёй сутнасці ў тыя часы, калі ў асаблівай пашане было вялявое кіраўніцтва» [7, с. 416] і не здольны змяніцца. Унук нішчыць лясы, безуважна і абыякава ставіцца да людзей. І няхай Вялічка ўсяго толькі даглядае леспрамгасаўскіх коней, ён, ціхмяны і памяркоўны, знаходзіцца пад уладай Унука, якую падсвядома не прымае. Пратэст героя ілюструе такі небяспечны ўчынак, як паляванне на мядзведзя, што задраў леспрамгасаўскага каня, таму што Унук вінаваціць Вялічку ў дрэнным доглядзе. Канфліктная лінія адносін вырашаецца тым, што Вялічка ўрэшце адмаўляецца ехаць пад Полацк, не хоча служыць, а хоча быць гаспадаром самому сабе. Такім чынам пісьменнік пераканаўча даводзіць, што ў характары беларуса закладзена і здольнасць да рашучых учынкаў, да праяўлення цвёрдасці, якая не пярэчыць такім традыцыйна вядомым якасцям, як спагаднасць і чуласць. Трывалая павязь з роднай зямлёй абумоўлівае значнасць характару галоўнага героя, выступае сутнаскай характарыстыкай, на аснове якой пісьменнік робіць тыпалагічнае абагульненне. Як слушна зазначае С. Андрэюк, вобраз карэння набывае глыбокі змест, раскрывае: «связь з зямлёю, надаючы тым самым канфлікту моцнае сучаснае грамадскае гучанне» [7, с. 409], якое дасягаецца дзякуючы таксама філасофскай рэпрэзентацыі праблемы. Галоўны герой у сваю чаргу выступае жывым увасабленнем сувязі з роднай зямлёй,

якую не змагла парваць ні вайна, ні грамадскія пераўтварэнні, паказваецца адметным маральна-этычным узорам.

Такім чынам, у лірычным рамане «Мсціжы» цэнтраімклівая сістэма арганізацыі вобразаў, ускладнення хранатапічныя каардынаты, насэнсаўтваральным узроўні выкарыстоўваецца імпліцытны псіхалагізм. У аднагеройным рамане паказаны індывідуальны характар і адначасова сацыяльны тып, канфлікт раскрываецца як на ўзроўні ўнутранай духоўнай дзейнасці галоўнага героя, так і на ўзроўні мікраасяроддзя раманнай сітуацыі. Дзякуючы іншасказальнаму пісьму актывізуецца філасофская інтэрпрэтацыя рэчаіснасці, у выніку чаго пашыраецца і форма аўтарскай прысутнасці ў мастацкім творы. Гэты прыклад ілюструе, што ў літаратуры прасочваецца эвалюцыя лірычнага рамана.

Дынамічна змяняецца і больш традыцыйная ў айчынным прыгожым пісьменстве падзейная шматгеройная мастацкая форма з апорай на эпічнасць, якая перажывае працэс лірызацыі. Ускладняецца маральна-этычная праблематыка і сюжэтная арганізацыя ў рамане Івана Шамякіна «Вазьму твой боль» (1978), дзе на ідэйна-мастацкім узроўні выяўлена канфліктная сітуацыя паміж галоўным героем і антыгероем, мастацкая падзейнасць спалучаецца з глыбокім псіхалагізмам, як паказальны прыём раскрыцця характару выкарыстана лірычнае пісьмо. Задума напісання твора, як вядома, «узнікла з жадання пісьменніка паказаць жыццё тагачаснай вёскі праз прызму падзей Вялікай Айчыннай вайны» [8, с. 261]. Маральна-этычную канцэпцыю аўтар фармулюе праз адлюстраванне паводзін і разваг Івана Батрака, сцвярджае пераемнасць мінулага і сучаснага. Такім чынам востра ставіцца праблема памяці: падзеяў вайны не бачыла маладое пакаленне, для якога шмат у чым жахлівае мінулае з’яўляецца ўсяго абстрактнай гісторыяй. У выніку раскрываецца своеасаблівае спалучанасць часоў, ускладняюцца хранатапічныя характарыстыкі рамана.

У працэсе развіцця канфлікту аўтар падтрымлівае сваім аўтарытэтам галоўнага героя, сцвярджае яго маральнае права на адплату і нянавісць. Так, «І. Шамякін быў упэўнены ва ўзамемадачынненнях мінулага і сучаснага. Успаміны яго герояў пра мінулае валодаюць для аўтара заповітным маральна-філасофскім сэнсам» [9, с. 387], што, думаецца, прадвызначаецца ваеннай біяграфіяй пісьменніка. Скразным героем розных часоў з’яўляецца Іван Батрак, вобраз якога не столькі дынамічны, колькі статычны, што абумоўлена ідэйна-мастацкім

зместам. Як слушна заўважае Т. І. Шамякіна, «дарослы Іван здолеў захаваць сумленне маленькага Іванькі, якога вайна вымусіла пасталець заўчасна і спазнаваць тое ў паводзінах дарослых, чаго сучасныя дзеці не ўцямілі б» [9, с. 387]. Памяць пра мінулае і па-дзіцячаму чыстае сумленне неабходныя ўжо сталаму герою, каб выступаць не толькі ахвярай, але і суддзёю за ўчынкі, якія з'яўляюцца сэнсава паказальнымі кропкамі адліку ў разуменні чалавечнасці.

У рамане паказваюцца сучасныя аўтару падзеі як фон мастацкага дзеяння, пры гэтым акцэнтуюцца ўвага на такіх рысах, як грамадская ўпарадкаванасць, працоўная згода, а галоўны герой, які з'яўляецца ўзорам для іншых, мае і сямейнае шчасце. З такім мастацкім малюнкам кантрастуюць падзеі з ваеннага мінулага, якія на другім сюжэтным узроўні рэпрэзентуюцца праз успаміны скразнога персанажа і шмат у чым прадвызначаюць трагічнае вырашэнне канфлікту ў сучаснасці. Суб'ектыўна афарбаваная інтэрпрэтацыя рэчаіснасці дазваляе пераконваць чытача, сцвярджаць маральнае права героя на выбраную лінію паводзін. Аўтар мэтаскіравана адмаўляецца ад уласцівай для яго творчай манеры і традыцыйнай для беларускай савецкай прозы ўстаноўкі на маштабнае адлюстраванне рэчаіснасці, увасабленне сацыяльных тыпаў, у цэнтры ўвагі знаходзяцца не столькі самі падзеі, колькі іх удзельнікі. Тым не менш, даволі разнастайнай падзейнасцю абумоўлена тое, што раман «Вазьму твой боль» у цэлым выступае як шматгеройны, хоць з шэрагу іншых прыкметна вылучаецца асоба скразнога героя. Пры гэтым многія персанажы эпізадычныя, шмат якія вобразы выконваюць такую функцыю, як стварэнне фона мастацкага дзеяння.

Акрамя ўспамінаў галоўнага героя пра сваё ваеннае маленства, прадстаўленых як лірычная споведзь, у цэлым традыцыйных для беларускага рамана лірычных маналогаў мастак слова звяртаецца да прыёму фантазмагорыі, які ўласцівы найперш лірычнай прозе. Аўтар дасягае вялікага эмацыйнага ўздзеяння на чытача, калі па-мастацку рэканструюе ўяўную сітуацыю сустрэчы Івана са сваёй сястрой, якая адбываецца ў сне-трызненні. Спачатку герой думае, што гэта яго малодшая сястрычка Анечка, якая загінула разам з маці, а пасля з жахам здагадваецца, што гэта тая сястра, якая не нарадзілася: «Ён ведае: акрамя холаду, ёсць яшчэ адна смяртэльная небяспека – яна ідзе туды, дзе над снежнымі гурбамі віднеюцца вершаліны абгарэлых таполяў, дзе згарэла іх

хата і дзе, ён гэта пэўна знае, яе чакаюць карнікі, чакаюць Ліпай і Шышка. Яму трэба хутчэй дагнаць яе! <...> Ён хапае яе на рукі і жахаецца ад таго, што яна мёртва-халодная, як лядзяшык. <...> Тады ён з жудасцю бачыць, што ў руках яго не жывое дзіця, а галавешка, якія застаюцца на пажарышчы» [10, с. 330–331].

У раманнай сітуацыі паводле прыняцця бінарных апазіцый паслядоўна супастаўляюцца Батрак і Шышка, пры гэтым у поле прыцягнення кожнага з герояў уваходзіць шэраг персанажаў. Так, разумее і падтрымлівае Івана яго жонка Тася, яна духоўна блізкая герою, шмат у чым адцяняе тыя парыванні і жаданні, якім не дае волю сам Іван. Невыпадкова ў фінале твора ідэйна-мастацкі акцэнт пераносіцца на вобраз гераіні, якая, гаворачы метафарычнай мовай, забірае мужаў боль і завяршае яго вайну. Як вядома, пісьменнік прызнаваўся, што неаднойчы перапісваў заканчэнне твора, логіка сюжэта падводзіла да забойства антыгероя, але сацэрэалізм не даваў права паслаць гераіню на злачынства [8]. Такім чынам, у творы важную мастацкую функцыю выконвае так званы імпліцытны псіхалагізм, дзякуючы якому раскрываецца не толькі ўнутраны свет гераіні, але і пісьменніцкая задума. Праз асацыятыўнае пісьмо чытач даведваецца, што Таіса Міхайлаўна, якая старалася не думаць пра Шышку, а думаць пра добрых людзей, прыгадвае вядомую ў яе прафесійным асяроддзі ваенную гісторыю пра медыцынскую памылку, што забрала чалавечае жыццё. І хоць гераіня адпрэчвае думку пра тое, каб паўтарыць такую памылку, але ўжо яе духоўнае ваганне ілюструе аўтарскі намер. Пісьменнік паслядоўна імкнецца асэнсаваць непазбежнасць трагічнага фіналу для былога паліцая. Невыпадкова, што ненавідзіць Шышку і яго жонка Марына, якая адчувае сваю віну за учыненыя ім злачынствы. Эпізадычны вобраз дачкі паліцая шмат у чым удакладняе логіку развіцця вобраза антыгероя. У гэтым бачыцца тэндэнцыйная зададзенасць аўтарскай ацэнкі, якая прадвызначаецца як адзіна мажлівая і застаецца нязменнай на працягу мастацкага дзеяння. Як бачым, далейшая лірызацыя змястоўнай формы рамана, які вызначаўся традыцыйнай эпічнай асновай, актуалізавала мастацкі псіхалагізм у паказе герояў, падкрэслена суб'ектыўную інтэрпрэтацыю рэчаіснасці, аўтарскую ўвагу да ўнутранага свету асобы. Гэта абумоўлівае дынаміку раманнай сітуацыі, якая будзецца па кантрастыўным прыцыпе герой і антыгерой, і ў якой галоўным выступае маральна-этычнае вырашэнне канфлікту.

Такім чынам, Іван Пташнікаў і Іван Шамякін звярнуліся да асэнсавання жыцця сучаснай ім вёскі праз мінулае, сэнсавазначны перыяд якога ў бачанні кожнага з аўтараў прыпадае на падзеі Вялікай Айчыннай вайны, што дазволіла кантрасна супаставіць мірнае жыццё і ваенную рэчаіснасць. Ускладненне праблематыкі ілюструе ўскладненне рамана на ўзроўні сюжэтнай арганізацыі, хранатапічных каардынат, паглыбляе і філасофскую канцэпцыю пісьменніка. Мастакі слова аддаюць перавагу адлюстраванню суб'ектыўна афарбаванай рэчаіснасці, у раманах «Мсціжы», «Вазьму твой боль» вялікую мастацкую ролю адыгрывае во-

браз галоўнага героя, што дазваляе засяродзіцца на маральна-этычных пытаннях. Для паказу асобы пісьменнікі звяртаюцца да імпліцытнага псіхалагізму, выкарыстоўваюць прыёмы лірычнага пісьма. Іван Пташнікаў, які стварае лірычны раман, акцэнтую асацыятыўнасць, іншасказальнасць, што дазваляе выявіць аўтарскую волю не толькі праз галоўнага героя. Іван Шамякін, які істотна лірызуе раман з эпічнай асновай, найперш раскрывае аўтарскую волю праз галоўнага героя, выкарыстоўвае лірычную споведзь, прыём фантазмагорыі, каб абгрунтаваць і пацвердзіць яго пазіцыю.

ЛІТАРАТУРА

1. Якименко, Л. Г. На дорогах века (актуальные вопросы советской литературы) / Л. Г. Якименко. – М. : Худож. лит., 1978. – 494 с.
2. Дзюбайла, П. К. Беларускі раман : гады 70-я / П. К. Дзюбайла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 176 с.
3. Адамовіч, А. М. Беларускі раман. Станаўленне жанра / А. М. Адамовіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1961. – 294 с.
4. Грамадчанка, Т. След мудрай чалавечнасці : вялікая эпічная форма ў творчасці Івана Пташнікава / Т. Грамадчанка // Роднае слова. – 2002. – № 10. – С. 4–9.
5. Пташнікаў, І. Збор твораў : у 4 т. / І. Пташнікаў. – Мінск : Маст. літ., 1990.–1992. – Т. 3. Аповесць ; раман. – Мінск, 1992. – 512 с.
6. Прохар, М. З глыбінь мастацкага слова : асаблівасці паэтыкі Івана Пташнікава / М. Прохар // Польшыя. – 2006. – № 1. – С. 223–230.
7. Андраюк, С. Чалавек на зямлі. Нарыс творчасці Івана Пташнікава / С. Андраюк // А жыццё – вышэй за ўсё : выбранае : літ.-крыт. арт. ; нарыс творчасці / С. Андраюк ; прадм. А. Рагулі. – Мінск, 1992. – С. 267–490.
8. Махнач, Т. М. Раман «Вазьму твой боль» у кантэксце беларускай і рускай моў / Т. М. Махнач // Тэксталогія твораў І. Шамякіна : па выніках выдання Збору твораў у 23 тамах / А. А. Васілевіч [і інш.] ; навук. рэд. М. А. Тычына. – Мінск, 2016. – С. 261–269.
9. Шамякіна, Т. Сюжэтнае майстэрства Івана Шамякіна ў філасофскім рамана «Вазьму твой боль» / Т. Шамякіна // Шамякін, І. Збор твораў : у 23 т. – Т. 16. Вазьму твой боль : раман / І. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. Т. Махнач ; паслясл. Т. Шамякінай ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. бел. культуры, мовы і літ. – Мінск, 2013. – С. 372–391.
10. Шамякін, І. Збор твораў : у 23 т. – Т. 16. Вазьму твой боль : раман / І. Шамякін ; падрыхт. тэкстаў і камент. Т. Махнач ; паслясл. Т. Шамякінай ; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. бел. культуры, мовы і літ. – Мінск : Маст. літ., 2013. – 430 с.

REFERENCES

1. Yakimenko, L. G. Na dorogakh veka (aktualnyye voprosy sovetskoy literatury) / L. G. Yakimenko. – M. : Khudozh. lit., 1978. – 494 s.
2. Dzyubayla, P. K. Belaruski raman : gady 70-ya / P. K. Dzyubayla. – Minsk : Navuka i tekhnika, 1982. – 176 s.
3. Adamovich, A. M. Belaruski raman. Stanaulenne zhanra / A. M. Adamovich. – Minsk : Vyd-va AN BSSR, 1961. – 294 s.
4. Gramadchanka, T. Sled mudray zhalavechnastsy : vyalikaya epichnaya forma u tvorchastsy Ivana Ptashnikava / T. Gramadchanka // Rodnaye slova. – 2002. – № 10. – S. 4–9.
5. Ptashnikau, I. Zbor tvorau : u 4 t. / I. Ptashnikau. – Minsk : Mast. lit., 1990. – 1992. – T. 3. Apovests ; raman. – Minsk, 1992. – 512 s.
6. Prokhar, M. Z glybin mastatskaga slova : asablivastsy paetyki Ivana Ptashnikava / M. Prokhar // Polymya. – 2006. – №1. – S. 223–230.
7. Andrayuk, S. Chalavek na zyamli. Narys tvorchastsy Ivana Ptashnikava / S. Andrayuk // A zhyttsy – vyshey za usyo : vybranaye : lit/-kryt. art. ; narys tvorchastsy / S. Andrayuk ; pradm. A. Raguli. – Minsk, 1992. – S. 267-490.
8. Makhnach, T. M. Raman “Vazmu tvoy bol” u kantekestse belaruskay i ruskay mou / T. M. Makhnach // Tekstalogiya tvorau I. Shamyakina : pa vynikakh vydannya Zboru tvorau u 23 tamakh / A. A. Vasilevich [i insh.] ; navuk. red. M. A. Tychyna. – Minsk, 2016. – S. 261-269.
9. Shamyakina, T. Syuzhetnaye maysterstva Ivana Shamyakina u filasofskim ramane “Vazmu tvoy bol” / T. Shamyakina // Shamyakin, I. Zbor tvorau : u 23 t. – T. 16. Vazmu tvoy bol : raman / I. Shamyakin ; padrykht. tekstau i kament. T. Makhnach ; paslyasl. T. Shamyakinay ; Nats. akad. navuk Belarusi, Tsentr dasled. bel. kultury, movy i lit. – Minsk, 2013. – S. 372-391.
10. Shamyakin, I. Zbor tvorau : u 23 t. – T. 16. Vazmu tvoy bol : raman / I. Shamyakin ; padrykht. tekstau i kament. T. Makhnach ; paslyasl. T. Shamyakinay ; Nats. akad. navu Belarusi, Tsentr dasled. bel. kultury, movy i lit. – Minsk : Mast. lit., 2013. – 430 s.